

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/285235580>

Magyarország népesedési kilátásai a termékenységi magatartás változásának függvényében

Article · May 2000

CITATIONS

0

READS

198

1 author:

Tamás Kristóf

Corvinus University of Budapest

90 PUBLICATIONS 332 CITATIONS

SEE PROFILE

BUDAPESTI KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI ÉS
ÁLLAMIGAZGATÁSI EGYETEM

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK
KILÁTÁSAI A TERMÉKENYSÉGI
MAGATARTÁS VÁLTOZÁSÁNAK
FÜGGVÉNYÉBEN

Kristóf Tamás

Témavezető: Dr. Hideg Éva, egyetemi docens

Budapest, 2001

Tartalomjegyzék

Bevezető gondolatok	3
1. Magyarország népessége az ezredforduló idején	4
1.1. A népesség számának és összetételének változása	4
1.2. Az élveszületési arányszámok, a termékenység és a reprodukció alakulása	8
1.3. A házasságkötések és a válások hatása a népesség reprodukciójára	9
1.4. A halálozási számok és a halandósági viszonyok alakulása	12
1.5. A nemzetközi vándorlás népesedési hatásai	13
2. Elméletek a termékenységi magatartás változására	15
3. A hazai népesség hosszú távú előrejelzése (1999-2039)	18
3.1. Népességelőrejelzések Magyarországon	18
3.2. Feltételezések és hipotézisek az újraszámításokhoz	20
3.3. Előreszámítások és eredmények	23
4. A sikeres népesedéspolitika eszközei	28
4.1. A magyar népességpolitika előzményei és jelene	28
4.2. A mai valóság	31
4.3. Egy új elgondolás a népességcsökkenés megállítására	33
4.4. Egyéb lehetőségek, következmények	35

Bevezető gondolatok

Magyarország sorsa, jövője, megmaradása függ a népesedési helyzet alakulásától, ezen belül elsősorban attól, hogy sikerül-e megállítani a népességcsökkenést. Ma Magyarországon minden népesedési mutató kedvezőtlen: alacsony a házasságkötések száma, a népesség reprodukcióját messze nem biztosítja a születések száma, a drámaian magas halandóság nem az európai, hanem harmadik világ viszonyaihoz áll közel, előregszik a népesség, abban az értelemben, hogy viszonylag magas számú idős népességet kell eltartania az adott korosztálynak. A népesedési helyzet részben történelmi okokkal, részben az Európa-szerte tapasztalható értékváltozásokkal is kapcsolatos, de jelentős szerepet játszik benne a hatalmon lévő kormányok családpolitikája is.

Ez a dolgozat hazánk demográfiai viszonyainak áttekintését, és a népesség hosszú távú előrejelzését (1999-2039) igyekszik felvázolni. A népességszám hosszú távú csökkenésének bizonyítása után javaslatokat fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet gátat vetni a népesség további drasztikus fogyásának, vagyis hogyan lehetne a népességszám viszonylagos stabilitását megvalósítani.

1. Magyarország népessége az ezredforduló idején

A hazai népesedési folyamatok előrejelzéséhez ismernünk kell a már kialakult állapotokat és az egyes részfolyamatok múltbeli változásának jellemzőit. A népesedési folyamatok komplex jellemzése céljából röviden jellemezzük:

- a népesség számának, összetételének;
- az élveszületési arányszámoknak és a termékenységnek;
- a házasságkötések, a válások számának és a reprodukció szintjének;
- a halálozás számának és a halandósági viszonyoknak;
- valamint a külső vándorlásoknak

a változását.

1.1. A népesség számának és összetételének változása

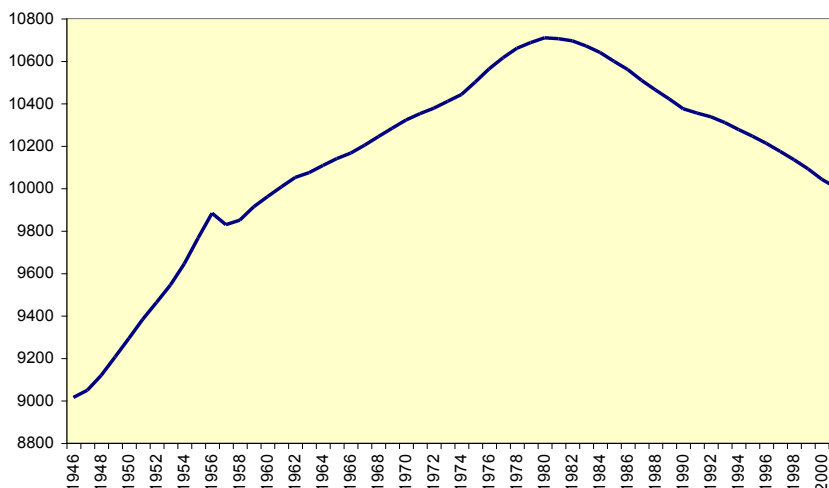
Magyarország népességszámáról a XVIII. század végétől kezdve rendelkezünk viszonylag pontos képpel (*Vukovich, 1997*). Az első népszámlálást II. József hajtotta végre 1787-ben, amely szerint a történelmi Magyarország népessége 9,9 millió főt tett ki. A Kiegyezés után a magyar hivatalos statisztikai szolgálat általában tízévente végzett népszámlálásokat.

1880 és 1910 között hazánkban a népesség száma 13,7 millióról 18,3 millióra emelkedett, amely mintegy 34%-os növekedést jelent. Az első világháború után külön kezeljük a trianoni határokon belül és kívül eső területek népesedési folyamatainak alakulását. 1910 és 1920 között a népességszám a trianoni Magyarország területén 7,6 millióról 8 millióra nőtt, az utódállamokhoz csatolt országrészekben pedig 10,5 millióról 10,7 millióra emelkedett. Az elcsatolt területekről mintegy 350 ezer magyar anyanyelvű menekült ezekben az években a megmaradt területekre, ezzel magyarázható nagyrészt a mai határokon belüli emelkedés. Mérsékelt növekedés jellemzi az 1920-as, 1930-as évek időszakát.

Hazánk 1944 őszétől 1945 áprilisáig hadszínterré vált. A legújabb kutatások szerint mintegy 120-160 ezer katona halt meg a frontokon, a légitámadások és a földi harcok során. A nyilasok kegyetlenkedései, a járványok, az éhínség miatt további 80-100 ezer fő áldozatot követelt a háború. A magyarországi zsidók közül mintegy 400 ezren, a cigányok közül pedig kb. 50 ezren vesztették életüket a koncentrációs táborokban. Szovjet hadifogságba esett 600 ezer, angolszász fogságba 300 ezer magyar, akik közül 30-35 százalékuk sohasem tért haza. Magyarország összes háborús embervesztése tehát 800-900 ezer főre tehető. 1948-ig 230 ezer német nemzetiségű lakost telepítettek ki a potsdami konferencia értelmében, amelyet részben ellensúlyozott az 1949-es népszámlálási adatok szerinti 376 ezer magyar bevándorló vagy betelepített (Honvári, 1996, 459. o.).

1945-től napjainkig a népesség alakulását a következő grafikon szemlélteti. Lökésszerű, hullámzó emelkedés jelentkezett az 1950-es és az 1970-es évek közepén, ezek okait az 1.2. alfejezetben ismertetem részletesen. Az eddigi legmagasabb népességszám 1980-ban volt megfigyelhető, amikor hazánk népessége 10 millió 709 ezer főt tett ki.

1.1. ábra: Magyarország népességének alakulása (1946-2001)

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1997 – KSH, 1998, 2. o. alapján

A hivatalos népszámlálások adatait és az 1990 óta továbbvezetett népességszámot a Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa alapján elkészített 1.1. táblázat mutatja be.

1.1. táblázat: A népesség számának alakulása (a trianoni Magyarország területére átszámítva)

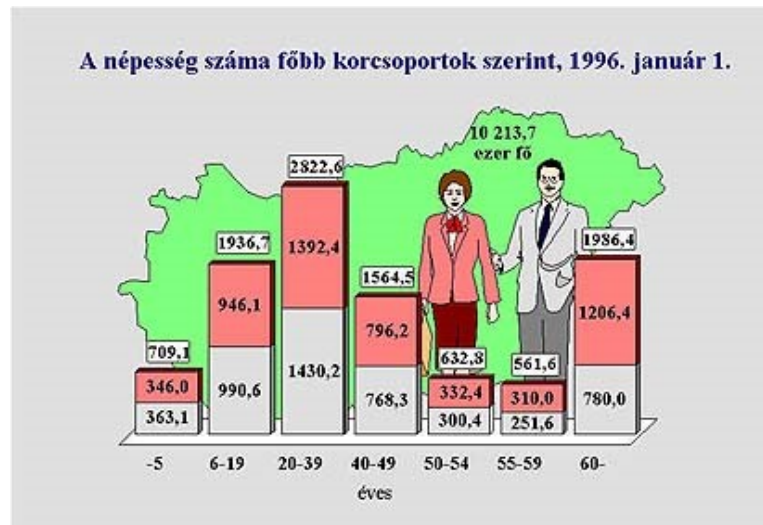
Év	A népesség száma	Év	A népesség száma
1787	2 681 595	1980	10 709 463
1870	5 011 310	1990	10 374 823
1880	5 329 191	1991	10 354 842
1890	6 009 351	1992	10 337 236
1900	6 854 415	1993	10 310 179
1910	7 612 114	1994	10 276 968
1920	7 986 875	1995	10 245 677
1930	8 695 109	1996	10 212 300
1941	9 316 074	1997	10 174 000
1949	9 204 799	1998	10 135 000
1960	9 961 044	1999	10 092 000
1970	10 322 099	2000	10 043 000

Forrás: Demográfiai Évkönyv, A népesedés fő adatai – KSH, 1998, 2. o. alapján

Magyarország népessége 2000. január 1-jén 10 millió 43 ezer fő volt, ami 666 ezerrel kevesebb az 1980. évi népszámláláskor összeírt népességnél; a fogyás 6,3 százalékos. A népességszám csökkenése Európában újabban nem rendkívüli jelenség. Az Egyesült Királyság, Németország, Románia és több más ország népessége is csökkent ebben az időszakban, több országé (pl. Franciaország, Lengyelország) pedig stagnál. Ezen túlmenően néhány ország demográfiai helyzete olyan, hogy népességszámuk belátható időn belül stagnálásba vagy csökkenésbe mehet át. Hazánk népességének csökkenése Európában átlagosnak mondható; Olaszországhoz, Csehországhoz vagy Oroszországhoz viszonyítva pedig „kedvezőnek” tekinthető.

Az elmúlt közel 20 évben erőteljesen csökkent a 14 éves és ennél fiatalabb korcsoport aránya (21,8%-ról 14,6%-ra), lényegében változatlan (35,8% - 35,3%) volt a fiatal (15-39 évesek), valamint lényegesen emelkedett az idősebb aktív korúaké (25,3%-ról 34,0%-ra). Nagyobb mértékben növekedett azonban a 60 éven felüliek aránya, 1980-ban az összlakosságának 17,1; 2000-ben a 19,6 százalékát tették ki az öregek. Ezek az arányok részben a természetes népmozgalom, tehát a születések és a halálozások számának változásából, trendjéből erednek. Az 1996-os kormegoszlást az 1.2. ábra mutatja be.

1.2. ábra: A népesség száma főbb korcsoportok szerint (1996)

Forrás: A népmozgalom főbb mutatói

<http://www.pro-patiente.hu/pp/oep/zsebkonyv/nepmozg.html>

Ha azonban hosszabb távra tekintünk vissza, ezek az arányok a legfiatalabb és az idős korcsoport esetében még szembetűnőbben mozdultak el. Hazánk korösszetételének változását az 1.2. táblázat szemlélteti.

1.2. táblázat: Magyarország korösszetételének változása

Korcsoport (év)	1949	1960	1970	1980	1990	1996	1999
0-14	24,9	25,4	21,1	21,8	20,5	18,0	14,6
15-39	38,8	36,8	37,0	35,8	35,5	35,6	35,3
40-59	24,7	24,0	24,8	25,3	25,0	27,0	34,0
60-	11,6	13,8	17,1	17,1	18,9	19,4	19,6

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1998, 29. o. alapján

1960-ban a 15 éven aluliak a népességnek még egy negyedét tették ki, jelenleg már csak 14,6%-át, és a népességben elfoglalt arányukat fokozatosan meghaladták a 60 éven felüliek. Negyven évvel ezelőtt ezek az arányszámok még nagyon távol estek egymástól. A magyar népesség tehát határozottan öregszik. A legöregebb Budapest népessége, ahol a 60 éven felüliek aránya már megközelíti a népesség egynegyedét, a legkedvezőbb korösszetétel a vidéki városokban található. Európa összes többi országában a falvakban figyelhető meg legkedvezőbb korösszetétel, hazánkban a hagyományos kisparaszti gazdaságok felaprózódásának félelme és az urbanizáció vezetett el e sajátos demográfiai jellemző kialakulásához.

1.2. Az élveszületési arányszámok, a termékenység és a reprodukció alakulása

Hazánkban 1890 körül indult meg az élveszületési arányszám csökkenése, mintegy 15 évvel a halálozási arányszám csökkenésének kezdete után. Az 1880-as évek viszonylag magas élveszületési arányszáma (45 ezrelék körüli) igen gyorsan csökkent, már az első világháború előtti években elérte a 34-35 ezreléket. Az első világháború alatt az élveszületések száma a felére esett vissza, négy év alatt Magyarország demográfiai vesztesége 1,25 millió főre tehető. Az első világháború után a korábbi trendhez való visszatérés után tovább folytatódott a viszonylag gyors csökkenés, és az 1930-as évek második felében már 20 ezrelék alá esett. A tiszta reprodukciós együttható 1 alá csökkent, tehát a népesség egyszerű reprodukciója az akkori kedvezőtlen halandósági viszonyok mellett nem volt teljesen biztosítva.

A második világháborút követően nem került sor hosszú és magas fellendülésre. A kezdődő visszaesés megállítása érdekében megszigorított műviabortusz-tilalom növelte néhány évre az élveszületési arányszámot, 1954-ben elérte a 23 ezreléket. 1955-től – a művi-abortusz fokozatos liberalizálásával párhuzamosan – ismét felgyorsult a csökkenés, ami 1962-ben érte el mélypontját. Ez a 12,9 ezrelékes élveszületési arányszám a világ legalacsonyabb értéke volt. Az 1960-as évek második felében 14-15 ezrelék közé emelkedett az arányszám, majd az 1973. évi műviabortusz-szigorítás hatására, három évig még tovább fellendült, és 1975-ben elérte a 18,4 ezreléket. 1977-től azonban újra visszaesett az arányszám, jelenleg 9,5 ezreléket tesz ki. 1981 óta az évi halálozások száma nagyobb a születéseknél, tehát fogyás következett be, amely napjainkban is tart.

Pontosabb képet adnak minderről az éves adatokból számított termékenységi és reprodukciós mutatók. Ezek szerint a teljes termékenységi arányszám (TFR) 1961 óta csak 1967-1969-ben, majd 1974-1979-ben volt 2000 felett, a tiszta reprodukciós együttható pedig csak 1974-1977-ben volt 1 felett. Ha azonban kohorsz termékenységi arányszámokat nézünk, azt látjuk, hogy azok 1945 óta egyáltalán nem ingadoztak úgy, mint az élveszületési arányszámok, hanem egyenletesen és folyamatosan csökkentek. Vagyis a reprodukciós folyamat

tendenciáját nem befolyásolták az említett műviabortusz-szigorítások. Már az 1930-as évek közepén született női nemzedéknek sem született anyyi gyermeke élete folyamán, mint amennyi az egyszerű reprodukcióhoz szükséges lenne.

A népesség egyszerű reprodukciójához a mai magyar halandósági viszonyok között kb. 2100-2200 teljes termékenységi arányszám lenne szükséges (figyelembe véve a fiúk kis többletét a leányokhoz viszonyítva a születések közt, a csecsemő- és gyermekhalandóságot, valamint a szülőképes életkorú nők halandóságát).

1.3. A házasságkötések és a válások hatása a népesség reprodukciójára

Magyarország több mint 100 éve a hagyományosan magas házassági gyakoriságú országok közé tartozott. Az emberek túlnyomó többsége – a nők esetében 90-95%-a – életében legalább egyszer házasságra lépett. A házasságkötések számának csökkenése mintegy 25-30 éve kezdődött Magyarországon, azóta a visszaesés mintegy 40%-os. Másképpen úgy fogalmazhatunk, hogy míg korábban legalább a nők 90-95%-a házasságra lépett, ma már csak 50-60%-uk köt házasságot.

A házassági készség hazánkban mutatkozó csökkenése hasonló az általános nemzetközi tendenciához. A folyamat Nyugat- és Észak-Európában már jóval előbb megkezdődött, és még mindig tart. Az észak-európai országok egy részében a házassági korba lépő nőknek várhatóan csak 40-50%-a fog házasságot kötni. Ezek az adatok jelzik a házassági magatartás gyökeres változását, a házasság hagyományos szerepének, jelentőségének visszaszorulását, módosulását. Magyarországon a házasságkötések száma mind a nőtlenek és hajadonok, mind az elváltak körében számottevően csökken. Kérdés, hogy a házasságra nem lépők milyen életformát választanak: az egyedüllétet vagy a párkapcsolatnak egy lazább, nem törvényesített formáját. Hazánkban is terjedőben van az élettársi kapcsolat. Elterjedésében és társadalmi elfogadottságában nagy szerepet játszik egyfelől az a „posztmodern”

ideológia, amely az ember érzelmeinek, vágyainak, céljainak kiszámíthatatlanságát hirdeti és elutasítja az egyén pillanatnyi önmegvalósításának korlátozását. Másfelől a létbizonytalanság és a nők munkavállalási hajlandósága vezet az életközösségek számának növekedéséhez.

Az egyes népesedési területek sajátosságait az 1.3. és az 1.4. táblázatok foglalják össze.

1.3. táblázat: Főbb népesedési mutatók alakulása Magyarországon

Év	Népeség (ezer fő)	Házasságkötés 1000 főre		Válások 1000 házasság- ra	Teljes termé- kenységi arány	Nettó reproduk- ciós együttható	Várható átlagos élettartam	
		férfira	nőre				férfi	nő
1960	09 961	88,3	63,5	6,5	2,02	0,92	65,89	70,10
1970	10 322	81,7	62,1	8,4	1,97	0,91	66,31	72,08
1980	10 709	68,7	51,1	9,9	1,92	0,91	65,45	72,70
1990	10 375	47,4	35,9	9,9	1,84	0,89	65,13	73,10
1991	10 355	42,3	32,3	9,8	1,86	0,88	65,02	73,83
1992	10 337	38,3	29,3	8,8	1,77	0,84	64,55	73,73
1993	10 310	35,4	27,2	9,2	1,69	0,80	64,53	73,81
1994	10 227	34,6	26,7	9,8	1,64	0,78	64,84	74,23
1995	10 246	33,5	25,8	10,5	1,57	0,75	65,25	74,50
1996	10 212	23,3	19,7	9,7	1,46	0,69	66,06	74,70

1.4. táblázat: Főbb népesedési mutatók alakulása nemzetközi összehasonlításban (1996)

Ország	Teljes házasságkötési arány	Teljes válási arány	Teljes termékenységi arány	Várható átlagos élettartam	
				férfi	nő
Magyarország	0,56	0,34	1,46	66,1	74,7
Csehország	0,55	0,42	1,18	70,4	77,3
Franciaország	0,55	0,37	1,72	73,4	81,6
Olaszország	0,62	0,10	1,22	74,1	80,5
Lengyelország	0,66	0,15	1,60	68,1	76,6
Románia	0,73	0,20	1,30	65,3	73,1
Ny-Németország	0,61	0,36	1,39	73,4	79,7
K-Németország	0,41	0,18	0,93	70,3	77,7
Oroszország	0,73	n.a.	1,34	57,6	71,2
Svédország	0,44	0,50	1,61	76,5	81,5

Forrás: Pongrácz Tibor: A fogyasztásra ítélt társadalom – országmérleg, 1998

<http://www.mdf.hu/valasztas98/orszagmerleg/omerleg.htm>

Nemzetközi összehasonlításban az élettársi kapcsolatok súlya Magyarországon még nem jelentős, de kétségtelen tény, hogy a párkapcsolatokon belüli aránya növekvő tendenciát mutat. Joggal feltehető a kérdés: miért kedvezőtlen népesedési és társadalmi szempontból a nem

törvényesített együttélések terjedése? Egyfelől azért, mert az élettársi kapcsolatok lényegesen könnyebben bomlanak fel, mint a házasságok, és terjedésük tovább fokozza a családok instabilitását. Másfelől az élettársi kapcsolatokból bizonyítottan kevesebb gyermek születik, mint a házasságokból és így az élettársi kapcsolatok terjedése is hozzájárul a születések számának csökkenéséhez (Pongrácz, 1998).

A Központi Statisztikai Hivatal összesítéséből kitűnik: a fiatal lányok körében a leggyakoribb, hogy nem kötik össze életüket hivatalosan is gyermekük apjával. 1997-ben a 16 évesnél fiatalabbak 90 százaléka, a 17-19 évesek 54 százaléka szülte meg gyermekét házasságon kívül. A 25-29 éves édesanyák ragaszkodtak 1997-ben leginkább az esküvőhöz, mindössze 16,2 százalékuk volt hajadon a gyermek világrahozatalakor. A 20-24, valamint a 35-39 évesek esetében az átlagnak megfelelő, 25 százalékos volt a házasságon kívül született csecsemők aránya.

1.5. táblázat: A házasságban és azon kívül született csecsemők aránya (százalékban)

Év	Házasságból	Házasságon kívül
1960	94,5	5,5
1980	92,9	7,1
1990	86,9	13,1
1994	80,6	19,4
1996	77,4	22,6
1997	75,0	25,0

Forrás: Népszabadság, 1999. március 30.

Ha mindezt összevetjük a teljes házasságkötési arányszámmal, világossá válik a probléma. A házasságon kívüli születéseknek jóval 25 százalék felett kellene lennie, figyelembe véve az 1997-es 53,4 százalékos házasságkötési arányt és a 4 százalékos meddőséget.

1.4. A halálozási számok és a halandósági viszonyok alakulása

Évszázados távlatban Magyarországon is nagy mértékben javult a halandóság. A folyamatos javulás valószínűleg az 1873-as nagy kolerajárvány után indult

meg. A nyers halálozási arányszám 1876-ban még 34,6 ezrelék volt, legalacsonyabb értékét, 9,6 ezreléket 1961-ben érte el. Azóta újra emelkedik, 1998-ban 13,9 ezrelék volt. Mivel a nyers arányszám alakulásában lényeges szerepet játszik a korösszetétel változása (az öregebb népességből többen haltak meg), pontosabb képet kaphatunk a születéskor várható átlagos élettartam alakulása alapján (1.6. táblázat).

1.6. táblázat: A várható élettartam alakulása Magyarországon

Év	Férfi	Nő
1900	36,56	38,15
1920	41,04	43,13
1941	54,95	58,24
1960	65,89	70,10
1970	66,31	72,08
1980	65,54	72,70
1990	65,13	73,71
1996	66,60	74,70

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, KSH, 1998 alapján

1960-ig gyorsan javult a halandóság. Az együttes várható élettartam 1949 és 1964 között 61,9 évről 69,4 évre emelkedett. Az 1966. évi csúcsérték elérése után azonban a férfiak születéskor várható átlagos élettartama lényegesen visszaesett. A nőknél is megállt a javulás az 1970-es évek végén. Még látványosabb romlást mutat a férfiak 30 éves korban várható élettartama, mert az az 1980-as években az 1960-as évek közepéhez képest 4 évvel romlott, és így az 1930-31. évi szinten volt.

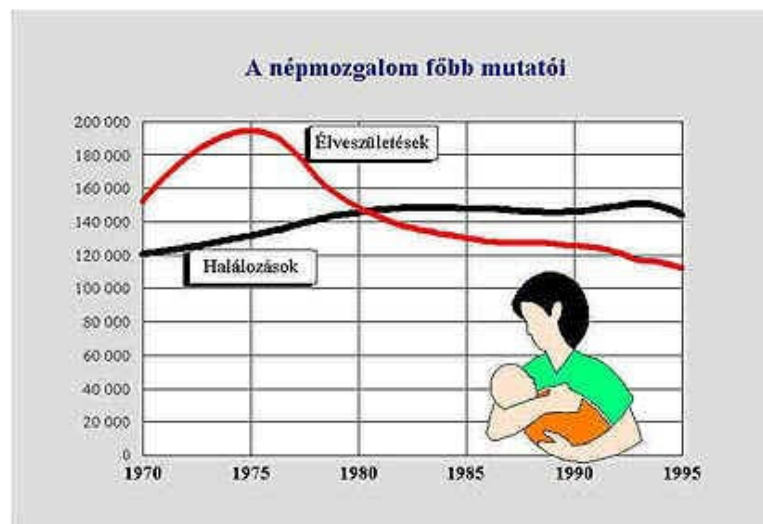
Ez a tendenciaváltozás azért különösen meglepő, mert a fejlett országokban 1960 körül ugyan megtorpant a halandóság javulása, de az 1970-es években újra jelentős javulási tendencia kezdődött. Ezzel szemben a volt európai szocialista országokban a miénkhez hasonló romlási tendencia mutatkozott. Végeredményben a születéskor várható élettartam hazánkban az 1980-as években a fejlett országok közül a legalacsonyabbak egyike volt.

A magas halandósághoz számos tényező vezetett: a nem megfelelő táplálkozást, a munkahelyi és lakókörnyezeti egészségi ártalmakat, a túlhajszolt munkavégzést, a kevés szabadidőt és az egészségügyi infrastruktúra elégtelenségét emelhetjük ki közülük (Andorka, 1996, 310. o.). A halálokok

közül legjelentősebb szerepet a keringési rendszeri megbetegedések (1994-ben 50%) és a rák (1999-ben 34%) játszik. Rák szempontjából legrosszabb a helyzet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A halálozások 1970-től 1980-ig lassuló ütemű növekedést mutattak, 1980 és 1990 között stagnáltak, amit egy-egy év magasabb értéke néhol megzavart. Amennyiben a halálozási számokat összevetjük az élveszületések számaival (1.3. ábra), kirajzolódik a népességszám növekedése vagy fogyása. 1980 után haladja meg a halálozások száma az élveszületéseket, tehát 1981-től jegyezhetjük a népesség csökkenését.

1.3. ábra: Az élveszületések és a halálozások alakulása (1970-1995)

Forrás: A népmozgalom főbb mutatói

<http://www.pro-patiente.hu/pp/oep/zsebkonyv/nepmozg.html>

1.5. A nemzetközi vándorlás népesedési hatásai

Magyarország történelme során bebizonyosodott, hogy a nemzetközi vándorlásoknak elég jelentős hatásuk van a népesedési folyamatokra. Gondoljunk csak IV. Béla tatárjárás utáni betelepítéseire, a török kiűzését követő benépesítésre, a 3 millió Amerikába kitántorgott honfitársunkra vagy az 56-osokra!

A külső vándorlás hivatalosan az 1980-as évektől válik hazánkban megfigyelhetővé, de nem meghatározó jelentőségűvé. A Belügyminisztérium adataiból nyomon követhetjük a hazánkban *tartózkodó*, tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok számát. Az 1.7. táblázat adatai nem összekeverendők a Magyarországra *belépő* tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárok (mintegy kétszer akkora) számával, hiszen ez utóbbiak esetében nagyrészt szezonális munkavállalókról van szó. Az időszakban túlnyomó többséget képviselnek a Romániából érkező bevándorlók, a 148 263 főből 62 130 főt képviselve.

1.7. táblázat: A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok a belépés éve és korcsoport szerint (tartózkodási vagy bevándorlási engedéllyel rendelkezők)

Belépés éve	0-14	15-39	40-59	60-	Összesen
-1979	150	2230	5450	2296	10126
1980-1984	128	3133	2427	584	6272
1985-1989	1907	18027	9060	1661	30655
1990	889	7187	2404	416	10896
1991	1038	8161	3164	518	12881
1992	981	6077	2179	598	9835
1993	1440	7449	2735	830	12454
1994	1278	8349	2900	908	13435
1995	1092	9143	2866	944	14045
1996	1401	8995	2703	940	14039
1997	1309	5479	1563	901	9252
Ismeretlen	507	1891	1187	788	4373
Összesen	12120	86121	38638	11384	148263

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 1997 – KSH, 1998, 42. o.

A magyar állampolgárok kivándorlásairól nem hozzáférhetők a statisztikai adatok. Vukovich György a legális nemzetközi vándorlások egyenlegét +5000-6000 főre becsüli (Vukovich, 1997, 40. o.). A Magyarországot új hazájuknak választó emberek esetében visszavándorlás gyakorlatilag nem figyelhető meg. A magyar jogszabályok Európában az egyik legliberálisabbnak számítanak, hiszen bárki nyerhet magyar állampolgárságot, aki bizonyos idő óta nálunk él, és hasznos tagját képviseli, vagy hasznára lehet fogó lélekszámú társadalmunknak (kivéve a gyógyíthatatlan betegeket).

2. Elméletek a termékenységi magatartás változására

Az 1.2. alfejezetben láthattuk, hogy Magyarország népességének egyszerű újratermelése belső forrásból nem biztosított. A helyzet részben vagy teljes egészében ellensúlyozható lenne külföldről származó bevándorlók és vendégmunkások tömeges befogadásával, azonban ez a politika sem problémamentes: elég Nyugat-Európa közelmúltbeli történéseit figyelemmel kísérni. Ezért a népesség stabilitásának eléréséhez szükséges lenne a jelenleginél magasabb termékenységszintet elérni. Természetesen magától nem fog mindez végbemenni. Miért is nem? Tekintsük át a legfontosabb idevágó demográfiai elméleteket!

A második világháború után napvilágot látott a *demográfiai átmenet elmélete*, amely szerint a demográfiai robbanás és az egyfajta kvázi-stabil népesedési jellemzők között egy átmeneti szakasz alakul ki, amelyre az instabilitás és a népességszám hullámváltozásán keresztül annak csökkenő tendenciája lesz a jellemző. Az elmélet konkrétan nem magyarázza meg a termékenységcsökkenést, csupán annyit mond, hogy az a modern gazdasági és társadalmi fejlődéssel párhuzamosan megy végbe.

C. Becker közgazdasági elmélete abból indul ki, hogy egy házaspár a gyermekre vonatkozó döntésénél hasonló szempontokat vizsgál, mint amikor egy tartós fogyasztási eszköz megvásárlásáról határoz (Andorka, 1996, 340. o.). Mérlegeli, hogy milyen hasznai származnak a gyermekekből, számba veszi a gyermeknevelés költségeit, összeveti a család várható jövedelmével. A gazdasági fejlődéssel együtt ugyan emelkedik a család jövedelme, így elvileg több gyermeket engedhetnének meg maguknak az emberek, ugyanakkor nőnek a gyermeknevelés költségei (pl. hosszabb iskoláztatás, magasabb igények), és csökkenhetnek a gyermekekből várható hasznok: később válnak keresőkkel, az időskorúak pedig a társadalombiztosítás következtében kevésbé vannak rászorulva gyermekeik támogatására. Becker kihangsúlyozza a nők keresetkiesését is, amelyet az anyák lekötöttsége okoz.

A közgazdasági elméletet **Easterlin** fejlesztette tovább azzal a kiegészítéssel, hogy a házaspároknak az életszínvonalra és a gyermekszámra vonatkozó elképzelései, igényei, preferenciái nemzedékről nemzedékre változnak. Easterlin úgy véli, hogy egy fiatalnak az előbb említettekre vonatkozó elképzelései a gyermekkorban a szüleitől szerzett tapasztalatain nyugszik, és lényegében hasonló feltételeket kíván biztosítani saját gyermekei számára. Ebből az amerikai kutató azt a következtetést vonta le, hogy azokban az időszakokban, amikor a pályakezdő fiatalok életfeltételei, munkavállalási és kereseti lehetőségei kedvezőbbek a mintegy 20 évvel korábbiaknál, a fiatal házások több gyermeket kívánnak, mint amikor a fiatalok helyzete a szüleik nemzedékéhez viszonyítva kedvezőtlen (*Andorka, 1996*).

Easterlin elméletével tökéletesen megmagyarázható, hogy miért maradt el a második világháború után Kelet-Közép-Európában a születésszám robbanásszerű emelkedése Nyugat-Európaéhoz viszonyítva. Amíg a kontinens nyugati felében a felszabadulás, a gazdasági konjunktúra köszöntött be, amelynek előnyeit a pályakezdő fiatalok az átlagosnál nagyobb mértékben élvezték, nálunk csupán a gazdasági konjunktúrát lehet megemlíteni, a kilátások pedig korántsem tűntek az 1940-es évek végén születettek számára kedvezőbbeknek, mint 20-25 évvel korábban.

Végül, de nem utolsósorban, említést kell tennünk a *szociológiai elméletekről*, amelyek szerint a családok nem gazdasági kalkulációk alapján döntenek gyermekeik számáról, hanem azokat az értékeket és viselkedési normákat követik, amelyeket társadalmi környezetükben elfogadnak. Ha tehát a társadalmi környezet sok gyermeket tart kívánatosnak, akkor a legtöbb család sok gyermekre vállalkozik. Ha azonban felelőtlennek, ostobának stb. tartják a legalább háromgyermekes családokat, igen kevesen fognak kettőnél több gyermeket tervezni. A szociológiai elméletek kitérnek az értékváltozások magyarázatára is: a karrierista nők és az esetleges későbbi csonka családok (anya-gyerekek) hátrányos anyagi helyzete játssza a legfőbb szerepet. A társadalomban ideálisnak tartott gyermekszám nagy mértékű csökkenését eredményezheti a jövő pesszimista megítélése is.

Az értékek, preferenciák, igények és a jövőorientáltság nemzedékről nemzedékre való változását szociálpolitikai és oktatáspolitikai eszközökkel azonban befolyásolni lehet. Mérsékelhetőek lehetnének a gyermekes anyák karrierhátrányai is a gyermekes apák szemléletének változásával, vagyis a gyermeknevelésben való fokozottabb részvételükkel.

Mérsékelt termékenységnövekedést lehet feltételezni a jövő évezredre abban az esetben, ha különféle eszközökkel sikerülne elérni a fiatalok növekvő jövőorientáltságát. Felidézve Easterlin elméletét, a fiatalok több gyermeket kívánnak, amikor kilátásaik kedvezőbbek, mint szüleiké. A jövőorientáltság persze magától nem alakul ki. *David Hicks* kiváló tanulmányában (*Hicks, 1996.*) a tanköteles korosztály pesszimista jövőképéről számol be. Hicks úgy véli, hogy amíg a tanárok jövőképe nem fog megváltozni, a fiataloké sem. Hicks javasolja a jövőorientáltság beépítését a tanárképző, -továbbképző és a posztgraduális intézetek tanterveibe, amely csakis oktatáspolitikai, tehát kormányzati intézkedéssel valósulhat meg.

A jövőorientáltság sem mentes a társadalmi környezettől, igaz e tekintetben a környező országokhoz képest viszonylag szerencsésnek mondható a helyzetünk. *Pongrácz Tiborné*, a Tárki főmunkatársa 1992 és 1997 között végzett vizsgálataiban Magyarországon, Lengyelországban és Németországban feltett egy kérdést a lakosoknak, hogy szerintük kinek jobb az élete, annak, akinek van gyereke, vagy annak, akinek nincs. A magyarok 90 százaléka azt válaszolta, hogy annak jobb, akinek gyereke van. A lengyeleknél fele-fele arányban megoszlottak a válaszok. A németek 90 százaléka viszont azt válaszolta, hogy annak jobb, akinek nincs gyereke, tehát Németországban már megjelent a tudatos gyermektelenség (*Pongráczné, 1999*).

Németországban meglehetősen problémás lenne a következő generáció érték szemléletének változását elérni a társadalom hozzáállása miatt. Nekünk e téren azonban lehet keresnivalónk.

3. A hazai népesség hosszú távú előrejelzése (1999-2039)

A népességelőrejelzés az előrejelzések egyik legrégebben kialakult területe. A népesedési folyamatokra vonatkozó statisztikai adatgyűjtés a statisztika legkorábban kialakult és művelt területe, a demográfia mint az első igazi társadalomtudomány folyamatosan fejlődik és a számítástechnika nyújtotta lehetőségeket sikeresen tudja felhasználni a népesedési információk elemzésére és előreszámítások készítésére (Hideg, 1996, 3. o.).

3.1. Népeségelőrejelzések Magyarországon

A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézete rendszeresen készített és készíti előrejelzéseket. Az előrejelzések célja annak bemutatása, hogy várhatóan miként alakulnak a hazai népesedési folyamatok, mekkora lesz a népesség várható száma összesen, nemek és korcsoportok szerinti bontásban és éves léptékben, valamint hogyan alakulnak a születési, halálozási és vándorlási jellemzők és milyen hatásuk lesz ezeknek a népességszámra. Az előrejelzéseket egyrészt a hosszú távú népgazdasági tervezés igényelte, másrészt a demográfiai kutatók, akik arra kerestek választ, hogy a hazai demográfiai átmenet folyamata követi-e a fejlett világban tapasztalható jellemzőket, vagy azoktól eltérő sajátosságokkal folytatódik.

Az 1980-as években a KSH két ütemben is készített olyan nagy távlatú előrejelzést, egyfelől a demográfiai átmenet lehetséges lefolyásának és a népesedési folyamatok lehetséges stabilizálódása tanulmányozásának, másfelől a népesség rövidebb távlatú valószínű változásának mozgásterére vonatkozó információszolgáltatás céljából (Hideg, 1996). A számításokat kohorsz-komponens módszerrel végezték el, az első ütemben (1986-1987-ben) 2031-ig, illetve 2051-ig, a másodikban (1989-1990-ben) pedig a 2041-ig terjedő évtizedek lehetséges népesedési folyamatait tanulmányozták.

Az előrejelzésekben olyan alternatívákat alakítottak ki, amelyek feltételezték a demográfiai átmenet hazai sajátosságainak továbbélését; a társadalmi-gazdasági fejlődéspálya típusának módosulását, amelynek révén a hazai demográfiai átmenet is átveszi az elvileg tipikus pályajellemzőket, vagy újabb sajátosságokkal fog továbbfolyni; a kvázi-stabil népesedési jellemzők kialakulását, illetve a demográfiai stabilitás mindkét értelmezésben való megvalósulását (Hideg, 1996).

Az előreszámításokhoz szükséges hipotéziseket a teljes termékenységi arányszámra és a várható élettartamra vonatkozóan alakították ki. Megvizsgálták azt is, hogy a különböző termékenységi és halandósági szintekhez a népességszám milyen változásai kapcsolódnak. A második szakaszban felfrissítették a demográfiai adatokat.

Az 1989-1990-es előreszámítások során négy alternatívát készítettek 2040-re: a közép-európai szintekhez igazodva 8,03 millió, az 1921-1989 közötti trendek folytatásából 8,17 millió, az 1989. évi szintek változatlanóságát feltételezve 8,83 millió, míg a közelítőleg állandó népességszám biztosítása esetén 10,2 millió főre jelezték előre Magyarország népességét (Hideg, 1996).

A legfrissebb népességelőrejelzést Vukovich György készítette el 1997-ben, „A magyar népesség 2000-ben” című tanulmányában. Vukovich a termékenység, a várható élettartam és a külső vándorlások egyenlegére megfogalmazott hipotézisei alapján végezte el az előreszámításokat, 2050-ig három változatot kialakítva, amelyekből az idős (alacsony) 7,89 millió, az alap (közepes) 8,41 millió, míg a fiatal (magas) alternatíva 9,03 millió főt jelzett előre 2050-re (Vukovich, 1997, 52. o.).

Közös vonásuk az előbbieken említett előrejelzéseknek, hogy teljes termékenységi arányszámokból indulnak ki. Teljes termékenységi arányszámok alkalmazása esetén azonban nem lehet a modellbe beépíteni a termékenységi magatartás változására vonatkozó elméletek azon megállapításait, amelyek generációról generációra változást tételeznek fel. A szociológiai elméletek szerint az értékváltozások jelentős hatással vannak a termékenység

alakulására. Értékváltozást azonban csak neveléssel, oktatással lehet elérni, nem is beszélve a jövőorientáltságról. A nevelés viszont mindig a következő generációra van hatással. További intézkedésekkel javítani lehet a gyerekesek helyzetén, ami segíthet stabilizálni az értékváltozást, szintén a következő nemzedékben. Olyan termékenységi hipotézisek kialakítására van tehát szükség, amelyek nem adott évekre, hanem adott nemzedékekre vonatkoznak. A legfrissebb előrejelzések óta további frissebb demográfiai adatokkal is rendelkezünk, amelyek pontosabb előrejelzést tesznek lehetővé ugyanazon időszakokra. Mindenképpen szükségesnek tartottam ezért az újraszámítást.

3.2. Feltételezések és hipotézisek az újraszámításokhoz

A magyarországi népesség várható alakulására erőteljesen rányomják bélyegüket az előző fejezetekben felvázolt kedvezőtlen múltbeli és jelenlegi demográfiai folyamatok. Lehetséges ugyan, hogy a valóságban eltérések jelentkeznek az előreszámítások által meghatározott fejlődési utaktól, véleményem szerint, mindenesetre, a négy kijelölt növekedési pálya elég tisztességesen és nagy valószínűséggel behatárolja a népesedési folyamatok változásának kereteit.

Az előreszámításokat a Windows alatt futtatható „Népességváltozás szimuláció komponens módszer felhasználásával” c. program segítségével végeztem el. (Szerzők: *Hermann Sándor* és *Polgár Olivér*, 1997.)

Kiinduló feltevésünk, hogy Magyarország népességében az előrejelzési időszakban nem fognak katasztrófális változások bekövetkezni (tömeges ki- és bevándorlások, nagy járványok, háborúk, természeti katasztrófák stb.), vagy azok nem fognak lényeges hatást gyakorolni a hazai népesedési folyamatokra.

A népesség jellemzőit férfi/nő bontásban kezeltük. Erre azért volt szükség, mert eltérő sajátosságokat mutatnak a férfiak és a nők születési és halálozási arányszámai, várható élettartamai, valamint – nagyrészt ezekből következően – korfái.

A népesedési folyamatok belső törvényszerűségei és a népesedési jellemzőkre erős hatást gyakorló külső tényezők (társadalmi-gazdasági változások, kormányzati intézkedések stb.) különböző megvalósulásai alapján három változatot különítettünk el: alacsony, közepes és magas; továbbá egy technikai változat jelzi az 1998-as bázis termékenységi és halálozási adatoknak az előrejelzési időszakban való továbbélését.

Az előreszámításokhoz szükséges hipotézisek kialakításához az 1960 és 2020 között (kerek évtizedekben) született nők várható átlagosan megszült gyermekek számát, a leggyakoribb szülési életkort (módusz), a született gyermekek fiú/lány arányát és az előrejelzési időszakban várható halálozási arányszámokat vettük figyelembe. Kiindulási adataink az 1997-es (továbbvezetett) népesség 5 éves korcsoportonkénti összetétele. A hipotéziseket a 3.1. táblázat tartalmazza.

3.1. táblázat: Hipotézisek az előreszámításokhoz (1.)

Nők születési éve	Átlagos gyermekszám				Szülési módusz (életkor)	Fiú/lány arány (%)
	technikai változat	alacsony változat	közepes változat	magas változat		
1960	2,2	2,2	2,2	2,2	21	51,47/48,53
1970	1,7	1,7	1,7	1,7	23	51,47/48,53
1980	1,4	1,2	1,4	1,4	25	51,47/48,53
1990	1,4	1,4	1,5	1,6	26	51,47/48,53
2000	1,4	1,5	1,6	1,7	26	51,47/48,53
2010	1,4	1,6	1,7	1,8	26	51,47/48,53
2020	1,4	1,7	1,8	1,9	26	51,47/48,53

Az egyes években született nők átlagosan világra hozott gyermekeinek számát illetően hasonló teendők van, mint ha termékenységi hipotéziseket alakítanánk ki, természetesen figyelembe véve az időbeli eltolódásokat.

A szülési módusz 1980-ban 21 év volt, és ez a szám 1995-ig 25 évre emelkedett (Vukovich, 1997, 20. o.). Ennek hátterében a nyugat-európai termékenységi magatartás gyors meghonosodását vélhetjük felfedezni. A termékenységi adatokból az 1960-ban született női korosztályra 2-t meghaladó, az 1970-esre 1,7-es átlagos gyermekszámot becsülhetünk. Innentől válnak szét az egyes alternatívák, ugyanis az 1980-as korosztály csupán nemrég lépett be a szülőképes korba.

Amennyiben a TFR jelenlegi 1,4-es értékét tekintjük a jövőben állandó jellemzőnek, kirajzolódik a technikai változat. A módusz – nemzetközi tendenciákat figyelembe véve – 26 éves korban stabilizálódik. A született gyermekek fiú/lány aránya 51/49 százalék: csekély mértékben tehát több fiú születik, ugyanakkor a halandóság a férfiak esetében lényegesen kedvezőtlenebb.

Azonban a TFR jelenleg is tartó csökkenő üteme óvatosságra kell, hogy intsen bennünket. Igaz, hogy a demográfiai átmenet miatt kitolódhatnak a születések (akár bőven 2010 utánra is az 1980-as korosztályban), mindenképpen szükséges egy alacsony (1,2-es) alternatíva megfogalmazása, tekintettel arra, hogy 1998-ra Magyarországon 100 ezer alá csökkent az éves élveszületések száma. Az elkövetkezendő néhány évben sem feltételezhető a termékenység gyökeres megugrása, így a közepes, sőt a magas változatban sem reális 1,4-nél magasabb átlagos gyermekszámot feltételezni. Javulást inkább az 1990-ben született nők esetében tételezhetünk fel, azonban ez sem jelent pánikszerű népességrobbanást, mivel 1990-ben jelentős mértékben kevesebb nő született, mint 1980-ban.

A hipotézisek kialakításánál azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a gyermekvállalási hajlandóságot mindig a belépő új női generációk változtatják meg. A korábbi népesedéspolitikák (1950-es, 1970-es évek) csupán a keresztmetszeti termékenységi arányszámokra tudtak hatást gyakorolni, amely elvezetett a teljes termékenységi arányszám hullámzó változásához, hiszen az intézkedésekkel csupán a szülések előrehozatalát tudták elérni (ez a kohorsz arányszámokból kiderül). A közepes és a magas változatban a már említett értékváltozás hatásait vettük figyelembe eredményes neveltetés mellett, illetve az alacsony változatban ennek időbeli eltolódását vagy csekélyebb hatékonyságát. Ha a benemavatkozás politikáját folytatjuk, és a bázisadatokkal számolunk tovább, a technikai változat jut érvényre.

A halandósági arányszámokra vonatkozó hipotéziseknél *Hablicsek László* 1995-ben megfogalmazott értékeit, ill. ezek 2040-re történő extrapolációját vettük alapul, kiegészítve az 1900-ban születettek halandósági táblájával. Mindegyik alternatívában ezekkel az arányszámokkal számoltunk, mert

könnyen nem megalapozott következtetésekhez vezethetett volna ezen értékek pozitív vagy negatív irányban történő megváltoztatása. A 3.2. táblázat arányszámaiból 2000-re 64,9 és 73,9; 2010-re 65,6 és 73,8; 2020-ra pedig 65,2 és 73,6 éves életkorokkal jellemezhető a várható élettartam.

3.2. táblázat: Hipotézisek az előreszámításokhoz (2.) –Halálozási arányszámok

Kor	2000		2010		2020	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
0-4	0,003800	0,003026	0,004190	0,003310	0,004600	0,003660
5-9	0,000360	0,000217	0,000342	0,000200	0,000400	0,000242
10-14	0,003590	0,000240	0,000339	0,000200	0,000370	0,000252
15-19	0,001070	0,000487	0,001150	0,000520	0,001080	0,000494
20-24	0,001173	0,000437	0,001630	0,000600	0,001540	0,000577
25-29	0,001670	0,000516	0,001970	0,000602	0,002100	0,000645
30-34	0,003186	0,001290	0,002538	0,001030	0,003540	0,001440
35-39	0,007000	0,002947	0,005660	0,002430	0,006670	0,002830
40-44	0,007970	0,002934	0,009130	0,003430	0,007280	0,002730
45-49	0,009750	0,003808	0,013660	0,005654	0,011000	0,004370
50-54	0,015700	0,006097	0,015270	0,005853	0,017440	0,006820
55-59	0,023700	0,009340	0,020070	0,007859	0,028160	0,011100
60-64	0,040600	0,016240	0,036100	0,015080	0,035250	0,014500
65-69	0,052650	0,025200	0,054170	0,025490	0,045780	0,021500
70-74	0,050400	0,027460	0,061250	0,030890	0,054200	0,028600
75-79	0,090600	0,051100	0,093300	0,060515	0,105800	0,061000
80-84	0,251100	0,162600	0,153900	0,103500	0,186350	0,116300
85-	1,000000	1,000000	1,000000	1,000000	1,000000	1,000000

Forrás: Rados Katalin: Nyugdíjreform Magyarországon, 1998, 40. o.

3.3. Előreszámítások és eredmények

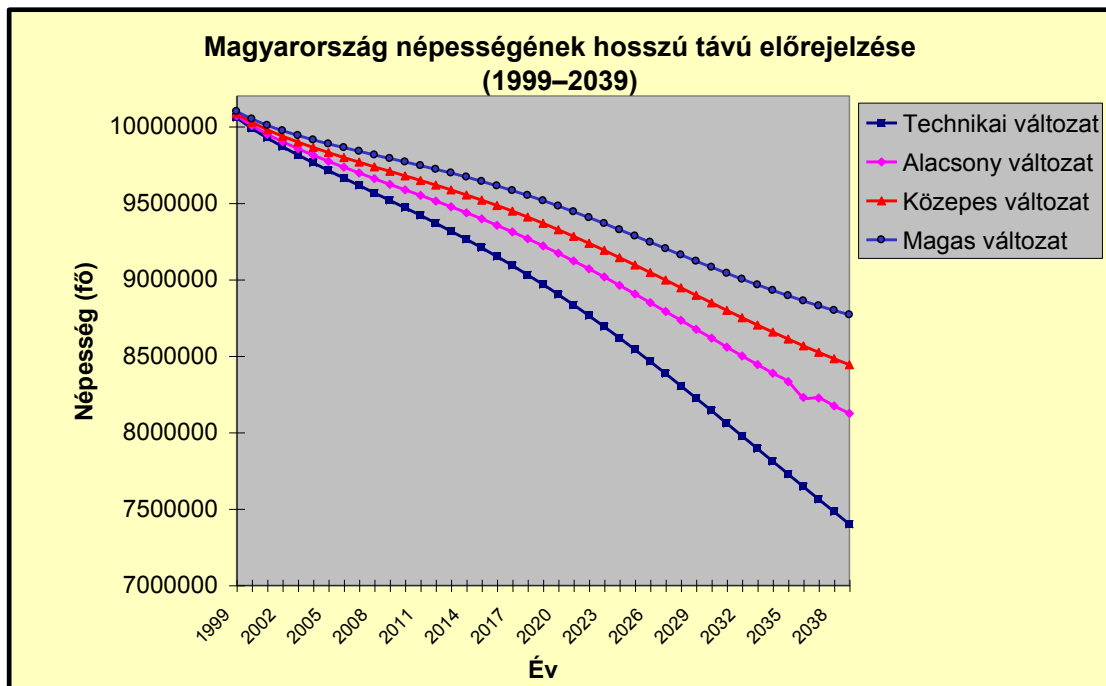
Az előreszámításokat egyszerűsített komponens módszerrel végeztem el. A 3.3. táblázatból és a 3.1. ábrából világosan kitűnik, hogy még egy kiterjedt, hosszú távú, eredményes családpolitikát és a demográfiai átmenet leghamarább kvázi-stabilitásba való transzformációját feltételezve, a gyermekvállalási hajlandóság javulása mellett is erőteljes csökkenésnek van kitéve Magyarország népessége (magas változat) az előrejelzési időszakban. Azonban, ha a legoptimistább és legpesszimistább előrejelzést összevetjük (2039-ben a különbség 1 369 995 fő!), láthatjuk, hogy mégiscsak van értelme türelmet és anyagi forrást szentelni a megfelelő nevelésnek, oktatásnak, továbbá átfogó gyermek- és családtámogatási rendszert bevezetni. Igaz, a

technikai és a magas alternatíva megvalósulásának egyaránt csekély az esélye. Az értékváltásokkal és a gyerekesek helyzetének javulásával megvalósulhat a közepes változat, amely szerint 2039-re hazánk népessége 8 millió 442 ezer főt fog kitenni.

3.3. táblázat: A népesség hosszú távú előrejelzése (1999-2039)

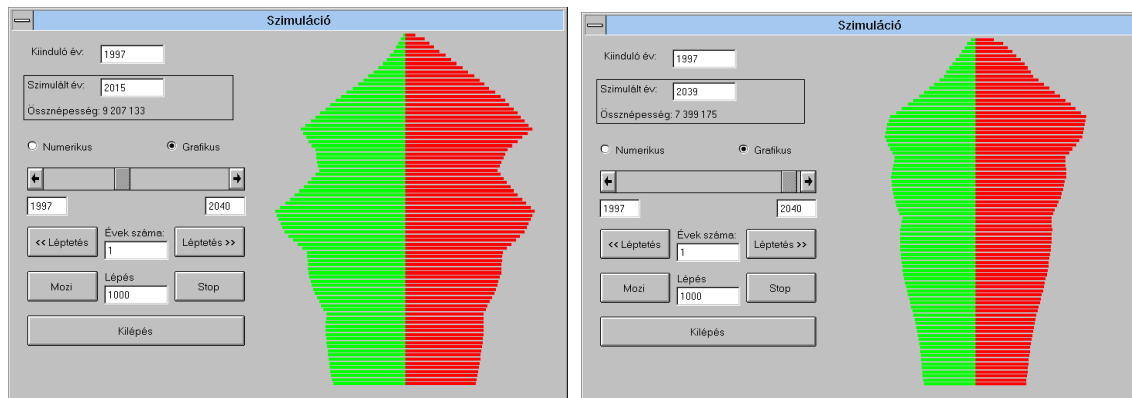
Év	Technikai változat	Alacsony változat	Közepes változat	Magas változat
1999	10059024	10069833	10084244	10098655
2000	9988933	10006232	10027852	10049473
2001	9926000	9950493	9979302	10008111
2002	9868310	9900682	9936643	9972604
2003	9814377	9855293	9898354	9941416
2004	9762830	9812942	9863049	9913156
2005	9712670	9772612	9829707	9886802
2006	9663426	9733815	9797837	9861858
2007	9614658	9696092	9766977	9837862
2008	9565961	9659018	9736702	9814386
2009	9517180	9622415	9706826	9791237
2010	9468190	9586136	9677195	9768255
2011	9418548	9549716	9647342	9744967
2012	9367889	9512766	9616869	9720972
2013	9315903	9474948	9585434	9695920
2014	9262366	9436010	9552782	9669553
2015	9207133	9395799	9518789	9641783
2016	9150051	9354159	9483333	9612522
2017	9090990	9310961	9446319	9581714
2018	9029849	9266111	9407688	9549340
2019	8966543	9219537	9367404	9515402
2020	8901008	9171193	9325459	9479932
2021	8833241	9121101	9281911	9443031
2022	8763281	9069330	9236859	9404831
2023	8691185	9015973	9190433	9365499
2024	8617066	8961189	9142829	9325270
2025	8541071	8905176	9094278	9284416
2026	8463430	8848199	9045059	9243224
2027	8384395	8790539	8995444	9201960
2028	8304229	8732486	8945717	9160895
2029	8223108	8674239	8896065	9120209
2030	8141148	8615934	8846615	9080013
2031	8058619	8557857	8797639	9040565
2032	7975713	8500214	8749334	9002051
2033	7892637	8443216	8701892	8964642
2034	7809559	8387028	8655457	8928459
2035	7726657	8331821	8610179	8893630
2036	7644056	8227713	8566154	8860228
2037	7561858	8224792	8523452	8828299
2038	7480130	8173115	8482109	8797861
2039	7399175	8122969	8442398	8769170

3.1. ábra: Magyarország népességének hosszú távú előrejelzése

A korösszetétel változását kiválóan szemléltetik a becsült adatokból származtatott korfák. Mind a négy változat fontos tanulságokkal szolgál. Azonnal szembeűnik, hogy a technikai változatban legerőteljesebb a népesség előregedése. A technikai alternatíva szerint a népesség csökkenése belátható időn belül nem áll meg. Mindezt alátámasztja a fiatal generációk keskenyedő sávja.

3.2. ábra: Technikai változat

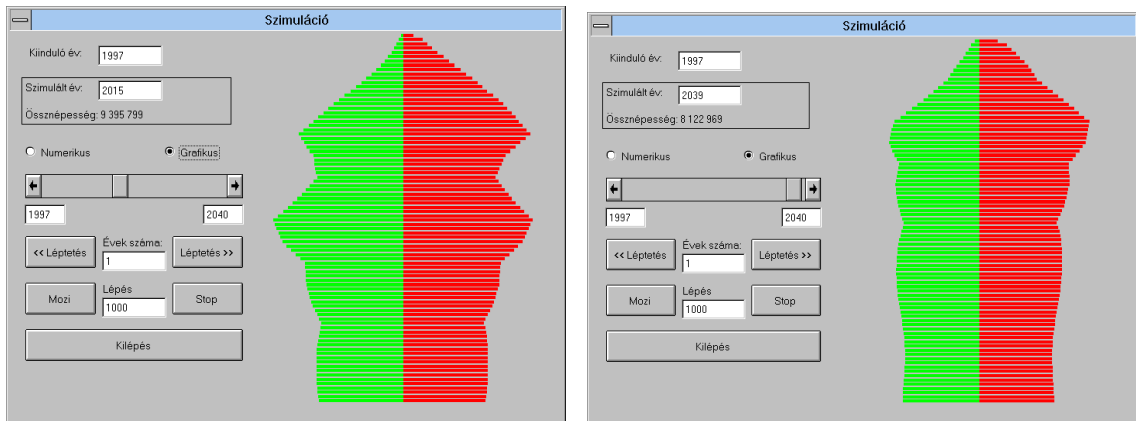

2015-ben

2039-ben

Az alacsony változat a technikaihoz képest kecsgetőbb. Ebben 2030 környékére tehető a kedvezőtlen folyamatok megfékezésé, és így 8 millió fős felső határ körül látszik stabilizálódni a népesség 2039 után.

3.3. ábra: Alacsony változat

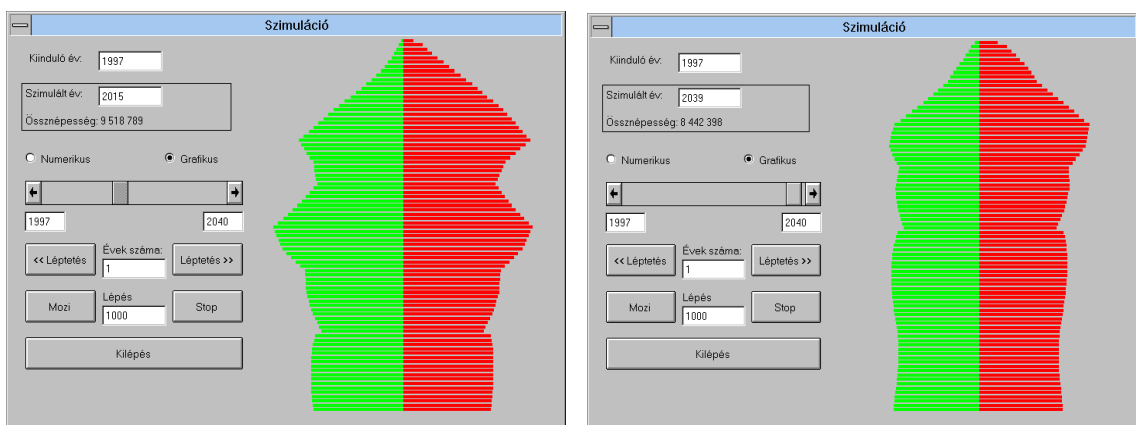

2015-ben

2039-ben

Bizakodásra adhat okot az, hogy a közepes változatban szélesedik a fiatal korosztályok sávja az előrejelzési időszak végére. Ez utóbbi a demográfiai átmenet eredményezte csökkenés után a kvázi-stabil népesség kialakulása felé mutat. A közepes változatban már tetten érhetjük az eredményes neveltetésből és családpolitikából eredő növekvő gyermekvállalási hajlandóságot.

3.4. ábra: Közepes változat

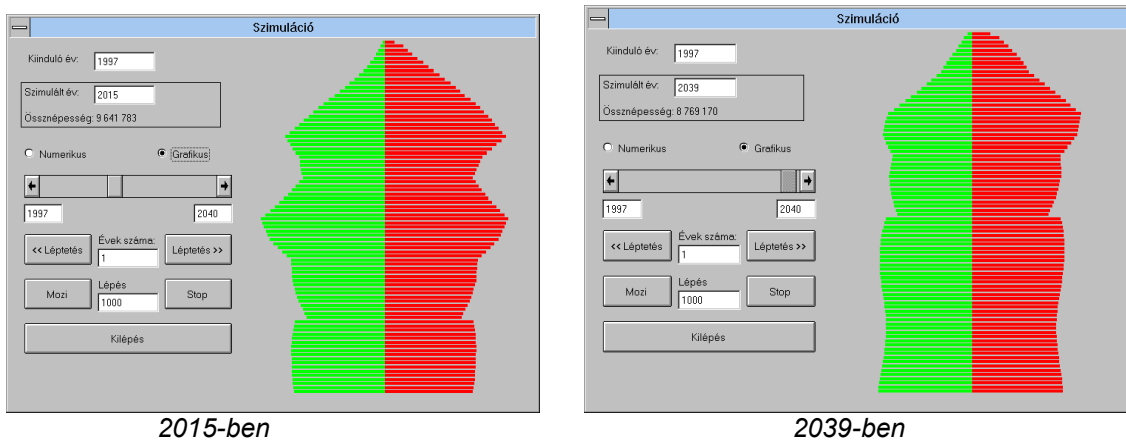
2015-ben

2039-ben

Amennyiben a magas változat korfáit tekintjük (3.5. ábra), láthatjuk, hogy ha a hipotézisként tekintett termékenységi arányszámok kimondottan kedvező tendenciájával számolunk, 2039-re sikerül megállítani a népességcsökkenést.

Így egyrészt a várható élettartam nemenkénti kiegyenlítődésre, másrészt az egyszerű reprodukciós szint elérésére lehet számítani 2039 után. Ha tehát nem külföldi bevándorlók tömeges befogadásával kívánjuk hazánk demográfiai folyamatait pozitív irányba elmozdítani, különböző szociálpolitikai és gazdaságpolitikai intézkedésekkel el kell érünk, hogy az 1990-ben született női korosztály 1,6; a 2000-ben született női generáció pedig 1,7 gyermeket hozzon átlagosan világra.

3.5. ábra: Magas változat

A 2039-es korfákból látható az intézkedések hosszú távú eredményessége. Az intézkedések konkretizálását tartalmazza a következő fejezet.

4. A sikeres népesedéspolitikai eszközei

Sokan esnek abba a hibába, hogy a népesség csökkenését kizárólag születésösztönzéssel próbálják kezelni. Azonban, ahogy a stabilizációs gazdaságpolitika sikeressége sem azáltal ítélandó meg, hogy az adott évben hány milliárd forinttal csökkentette a folyó fizetési mérleg deficitjét, hanem hogy mennyire mélyreható strukturális változásokat tud előidézni a gazdaságban, a sikeres népességgpolitikának sem szabad megállnia a házasság- és a születésszám ösztönzésénél, hanem a társadalmi értékfelfogásra, értékrendre is erős hatást kell gyakorolnia. Egy politikai választási ciklus alatt lehet ugyan átmeneti eredményeket felmutatni, de – mint az 50-es és a 70-es évek elejének példáján láthatjuk – attól, hogy kormányzati intézkedésekkel lökészerűen megemelkedik néhány évre a születések száma, nem érhető el alapvető változás sem a reprodukciós magatartásban, sem a társadalom hozzáállásában. Elengedhetetlen tehát, hogy az élet minden területén gyermek- és ifjúságbarát környezet alakuljon ki (ami évek óta egyre inkább jellemző Magyarországon). Napjainkban gyermekbarát társadalmi környezetet csakis kellőképpen átgondolt, átfogó és a bizalomra épülő családpolitikával lehet teremteni. Ugyanis nemcsak megszülni kell egy gyermeket, hanem megfelelően fel is nevelni.

4.1. A magyar népességgpolitika előzményei és jelene

Népességgpolitikáról a Kiegyezés időpontjától beszélhetünk, mert csupán ekkortól állnak rendelkezésünkre folyamatos és megbízható adatok a népesedési folyamatokra vonatkozóan. Az azóta eltelt több mint 130 év alatt a magyar népességgpolitikában egyfajta szerves folyamatosság észlelhető, amely átélte világháborúkat, forradalmakat, ellenforradalmakat, valamint radikális gazdasági és társadalmi változásokat is (*Klinger, szerk., 1996*).

A születések és a halálozások anyakönyvezése óta nyilvánvaló volt, hogy ezek a népmozgalmi jelenségek párhuzamosan és folyamatosan csökkentek. Az 1869-es népszámláláskor ismertté váltak továbbá a nemzetiségi megoszlási adatok, amelyek szerint a történelmi Magyarország területén a magyarság részaránya 40%-ot tett ki, és az asszimilációs folyamatok ellenére 1910-re is csupán 48%-ot ért el. Különös aggodalmat keltett hazánkban az a tény is, hogy a szlovák, román és délszláv etnikumok termékenysége a magyarokénál magasabb volt. Ez az ország jövőjével kapcsolatos veszélyérzet azóta is többé-kevésbé jellemző a magyar népességpolitikával foglalkozó körökre.

Az első világháborút követően a népesedési szemlélet alakulásában megjelent az „egyke” problémája. A XX. század földreformjai egyaránt az alacsony termékenység elterjedését segítették elő, mivel a kisbirtokosok a megszerzett földterület elaprózódásának elkerülésében, valamint az egykék összeházasodása során a birtok nagyságának növelésében voltak érdekeltek. Magas termékenység így csupán a nagybirtokokon élő agrárproletariátus körében volt megfigyelhető.

Az 1930-as évek második felére nyilvánvalóvá vált, hogy a termékenységcsökkenés nem a háború és Trianon következménye, hanem egyébként is bekövetkezett volna. A valószínűsített okokat illetően az 1937-es népmozgalmi kiadvány a következőkről számol be (*idézi Vukovich, 1997, 15. o.*): „valószínű, hogy közel járunk a lényeghez, ha a romló gazdasági viszonyokat, az önzést, az individualizmust, a hitetlenséget, a politikai viszonyokat és az akaratot, illetőleg a nemakarást állítjuk oda bűnbakul. Ezeknek a tényezőknél egyenként való vagy kölcsönös hatása teremtette meg a kis családot, amelyben egy vagy egy gyermek sincs”.

A második világháború után, mint az már az 1.2. alfejezetben említésre került, Magyarországon, az európai országok többségével ellentétben, nem következett be magas születési hullám. Mivel az 1950-es évek elején a nettó reprodukciós együttható 1 alá csökkent, előtérbe került a távlati népességcsökkenés potenciális veszélye. A problémát az akkori viszonyoknak megfelelő szigorú kormányhatározattal igyekeztek kezelni, vagyis az abortuszok engedélyezésének korlátozásával, és az ehhez kapcsolódó

büntetőjogi gyakorlat drasztikus megszigorításával. Az intézkedéseket végül elsöpörte Sztálin halála és Nagy Imre színre lépése (1953). 1956-tól újra legálissá vált az abortusz.

Mint az szintén az 1.2 alfejezetből ismeretes, Magyarországon 1962-ben a nyers születési arányszám a világ legalacsonyabb értéke volt. A kialakult kétkeresős családmódel és a női foglalkoztatottság csaknem teljes körűvé válása miatt a gyermekek döntő többsége kereső anyáktól született. Világossá vált, hogy a szülési kedv növelését az anyai és a munkahelyi hivatás közötti feszültségek enyhítésével kellene elérni. 1967-ben bevezették a gyermekgondozási segélyt (GYES), amelynek keretében a kereső anyák gyermeküket három éves korukig otthon nevelhették, és ez idő alatt az átlagkereset kb. negyedét kitevő segélyben részesültek.

Mivel a GYES-sel sem sikerült az egyszerű reprodukció szintjét elérni, 1973-ban ismét megszigorították az abortuszt: két élveszületett gyermek feltétele lett az engedélyezésnek. Az intézkedések tulajdonképpen az 1953-55. évi látványosan magas születési hullámra épültek rá, és ezáltal egy hasonló, ugyanakkor mérsékeltebb hullámot produkáltak 1974-75-ben. Az 1973-as programnak szerves része volt a terhességi és gyermekágyi segély, a családi pótlék lényeges növelése, valamint a lakásellátás kedvezményes biztosítása. A hullám azonban az 1970-es évek végére kifulladt, 1980-tól megkezdődött a természetes fogyás korszaka.

A rendszerváltás után a tovább romló halandóság mellett az élveszületések számában is látványos visszaesés következett be. A kormányok tovább folytatták a korábbi pénzügyi családtámogatást, azok reálértéke azonban az infláció miatt folyamatosan csökkent. A lakásépítési kedv rohamosan visszaesett, ezen kívül a létbizonytalanság, a munkanélküliség és a társadalmi értékrendszer változása egyaránt a gyermekvállalást csökkentette. Az 1995-98 közötti családtámogatási rendszer pedig azt segítette elő, hogy az egyébként is magas termékenységű legszegényebb és legiskolázatlanabb rétegek termékenysége maradjon fenn, illetve tovább növekedjen a középrétegek rovására.

Jelenleg 2000-ben családpolitika címén minden gyermek után alanyi jogon jár a GYES és a családi pótlék. 2000-ben ismét bevezették a GYED-et, amely gyermeke kétéves koráig minden munkavállalót megillet. 1999-től a gyermeket nevelő szülőket minden gyermek után adókedvezmény illet meg. Ennek összege egy gyermek után évi 26 400 Ft, két gyermek után 52 800 Ft, három gyermek után 108 000 Ft.

4.2. A mai valóság

A magyar társadalomban az utóbbi évtizedekben számos olyan változási tendencia ment végbe, ami megnehezítette a családok számára azt, hogy funkcióikat megfelelően elláthassák (pl. munkavállalási életkorú házas nők majdnem teljes foglalkoztatása). Ez legnagyobb részben annak következménye, hogy a magyar társadalomban jelenleg igen nehéz helyzetbe kerül az a család, amely egyetlen aktív kereső fizetéséből próbál megélni (vagy ahol mindkét szülő munkanélküli). A házas nők majdnem teljes körű foglalkoztatása nyilvánvalóan nehézségeket okoz a gyermekek, különösen a kisgyermekek családi ellátásában, nevelésében, továbbá az idős emberek gondozásában. Noha elvileg megvan a lehetőség, hogy társadalmi intézmények átvegyék a család funkcióinak egy részét, vagy legalább megkönnyítsék azoknak családi ellátását, jelenleg sem az óvoda, sem az iskola, sem az egészségügyi intézmények, sem a szociális gondozás nem képes a családdal egyenértékű, vagy azt legalább megközelítő ellátást, gondoskodást nyújtani a gyermekek és az idős emberek számára. A beteg családtagok ápolása jelentős mértékben igénybe veszi a családok teherbíróképességét, a szociális gondozás csupán a kórházi betegekre terjed ki (*Andorka*, 1996). A megoldás tehát kézenfekvőnek tűnik: fejleszteni kell hazánk szociális intézményrendszerét, mindenekelőtt az egészségügyet.

Jelenleg azonban éppen ellenkező tendencia figyelhető meg. Magyarországon az egészségügyre fordított kiadások a GDP 3-3,5 százalékát teszik ki, miközben ez az arány a fejlett országokban az utóbbi 20-30 évben gyorsuló ütemű növekedés után elérte, sőt meghaladta a 10 százalékot. A szűkös

pénzforrások felosztásánál nem a lakosság tényleges igényei érvényesülnek, hanem területi (pl. fővároscentrikusság), szakmai (egyes orvosi szakmák erősebb pozíciója) és egyéni érdekek kerülnek előtérbe. *Józan Péter* szociológus egy nagyon szemléletes példát hozott az előbb említettek alátámasztására. A II. kerületi férfiak várható élettartama nagyjából olyan, mint Németország férfi népességéé, a VII. kerületi férfiak viszont a szíriai férfiakéhoz hasonló halandósággal néznek szembe (*Józan*, 1986, 240. o.).

Az adósságcsapdából való kikerülésünk és a gazdasági növekedés beindulását követően, az elkövetkezendő években elvileg több anyagi forrásnak kell rendelkezésre állnia a szociális intézményrendszer fejlesztéséhez és racionalizálásához. Nem kell visszariadni létszámleépítésektől sem a társadalombiztosításban: az indokolatlanul széles bürokrácia tagjainak ezrei helyett sokkal hasznosabb lenne a jelenleginél lényegesen több szociális munkást alkalmazni, és a meglévő egészségügyi dolgozók fizetését a méltánytalanság kategóriájából kimozdítani. Az APEH-beli, cégbírósi és sok más állami bürokratának is meg kellene ingatni a székét, indokolt mértékben.

Lehetséges megoldásként kínálkozhat a teljes állású anyaság intézményének megreformálása. Szükséges lenne bevezetni a családi közsegélyezés teljes adómentességét is. A családi adózás 1999-es bevezetése fontos lépés volt, nyilvánvaló azonban, hogy egy gyermek éves szükségletének a 26 400 Ft csupán töredékrészét teszi ki. Tudjuk ugyanakkor, hogy Svédországban és Franciaországban például az 1970-es évek végétől érezhető demográfiai javulást (stagnáló népességszámot) sikerült elérni a családi adózás bevezetésével és a családi pótlék emelésével, a két országban természetesen arányaiban magasabb támogatást folyósítottak (folyósítanak) a családoknak.

Világos, hogy az előbbieken említett intézkedések csupán azon házaspárok vagy életközösségek esetén vezethetnek eredményre, akik eleve akartak, akarnak, vagy gondolnak gyermekvállalásra. A tudatos gyermektelenséget választók számára az egész rendszer közömbös. Az értékváltásra nevelésben figyelembe kellene venni, hogy a társadalomban nem ők statuálnak követendő példát, bármennyire divatos eszmével bírnak is. Lényegesen nagyobb

elfogadottságot kell ugyanakkor biztosítani az életközösségeknek, mint ahogy az Svédországban is megfigyelhető.

4.3. Egy új elgondolás a népességcsökkenés megállítására

2000-ben napvilágot látott a Nemzeti Pedagógiai Intézet elképzelése a népességcsökkenés megállítására (*Baranyi, 2000*). Az intézet szerint az eredményes népesedéspolitika kulcsa az, hogy vissza kell állítani a család gazdasági egységét. Világos, hogy ezt csak úgy lehet megvalósítani, hogyha az emberi erő újra önszabályozó lesz. Ezért el kell érni, hogy a családnak alapvető érdeke legyen, hogy gyermekei szülessenek, azokat minőségi oktatásban részesítse, törvénytisztelő állampolgárrá nevelje, még a jelenben hozott áldozatok árán is. Az elgondolás antropológiai alapja az, hogy az ember jövőjét – a genetikai program és a törzsfajlódás során kialakult tudatalatti szerint – az utódaiban látja.

A rendszer alap gondolata, hogy a felnevelt gyermek személyi jövedelemadójának bizonyos százaléka, a felnőtt gyermek döntésétől függetlenül, növelje a szülők jövedelmét vagy nyugdíját. A bevezetés fokozatosan történne, emelkedő mértékben, s néhány év múlva érné el az intézet szerinti kívánatos mértéket (minimum huszonöt százalékot). Ezáltal a gyermeknevelés költségeit közvetetten az utód termelné meg és térítené meg szülei számára.

A demográfiai válságból való kilábalás helyes útja, ha a szülőt abban tesszük érdekeltté, hogy több gyermeke legyen, akikből aztán értékes emberek válnak. Társadalompolitika szempontjából az intézet a befizetett SZJA alapján mérné az állampolgárok hasznosságát. A szülőt aszerint díjaznák – mintegy munkabérhez hasonló, és ezért utólag fizetendő –, hogy milyen produktumot hozott létre. Tehát a gyereket ne csak megszüljön, hanem úgy nevelje, olyan iskolába járassa, hogy az majd felnőttként hasznos tevékenységet folytasson a társadalom számára. Világos így, hogy a szülőnek elemi érdeke lesz, hogy a gyerekei kvalifikáltabb munkát végezzenek, aminek adójából ő is lineárisan

részesedik. Vagyis, ha több gyermeke van, akkor több pénzt kap. Az intézkedések a születések ösztönzése mellett a gyermekekkel rendelkező nyugdíjasok helyzetét is javíthatnák.

Az elképzelés – habár nagyon szépnek tűnik – akaratlanul is felveti a költségvetési forrásoldal megnövekedését. Igaz, hogy a személyi jövedelemadó aránya csak fokozatosan növekedne 25%-ra, mégis már néhány éves távlatban is érzékelhető bevételkiesést okozna az államháztartásnak. A módszer kidolgozói úgy vélik, hogy az intézkedések nyomán legalább hasonló mértékben szorulna vissza a feketegazdaság, amely ezáltal kompenzálná a bevételi veszteségeket. Ez rövid távon minden bizonnyal így van. Ha azonban mélyebben belegondolunk, mi garantálja azt, hogy a következő generáció nem helyezkedik el újra a feketegazdaságban? Nem mindegy egy felnőtt embernek, hogy az APEH-hoz, vagy a szülei nyugdíjpénztárába megy a pénze?

Az ilyen intézkedések véleményem szerint elsősorban a gyermeke(ke)t tervezőkre vannak hatással. Rájuk kell koncentrálni, nehogy a társadalmi környezet és a kilátástalan helyzet elvegye a kedvüket a gyermekvállalástól. A szülések ösztönzése mellett tehát még széleskörűbbé kell tenni a családtámogatási rendszert, növelni az adókedvezményeket, hogy elkerülhessük az újabb rövid távú hullámot. Tudatos gyermektelenséget pártolók mindig is voltak, vannak és lesznek – az életfelfogás továbbterjedése ellen csakis a következő generáció megfelelő nevelésével és oktatásával lehet tenni.

Gondolni kell ugyanakkor arra is, hogy mik lesznek az intézkedések hatásai a következő generációra. Nagy jelentőséggel bír, hogyha a szülők – anyagi érdektől vezérelve is – kvalifikáltabb gyermekeket szülnek és nevelnek fel, de mi van akkor, ha a magas számú született gyermek nem talál munkát? Ekkor gondot okozna az ő gyerekeik eltartása is, és ez erősítené a társadalmi szolidaritás szétesését.

4.4. Egyéb lehetőségek, következmények

Amennyiben a dolgozatban eddig felvetett javaslatok – családi adózás, várható élettartam növelése, nevelés-oktatás, adókedvezmény növelése, gyereknevelés költségeinek nyugdíjasítása – közül egyik sem fog megvalósulni, hazánk népességszáma nagy távlatban is erőteljes csökkenésnek lesz kitéve, amely mintegy fél évszázad múlva munkaerőhiányt, államcsődöt, a gazdaság működésképtelenségét eredményezheti. A problémákon ekkor már csak külföldi bevándorlók tömeges befogadásával lehet segíteni.

Egy ország nyitottságát az jelzi, hogy a társadalom mennyire fogadja el az idegenek jelenlétét. Nyitottság tekintetében óriási komparatív előnnyel rendelkezünk szomszédos országainkkal szemben (ebben a szlovénok hasonlóak), világszerte ismert a szerb, a horvát és a szlovák nép finoman fogalmazva is ellenséges érzülete, a potenciális bevándorlók szemszögéből pedig Ukrajna és Románia nem jelent jobb megélhetési lehetőséget, mint Magyarország. Ezt az előnyünket rövid- és középtávlatban sem szabad semmiképpen elkótyavetyélni. Minden helyzetre fel kell készülni: megfelelő intézkedésekkel elő kell segíteni a külföldieknek a magyar kultúrához való alkalmazkodását, asszimilációját, és mérsékelni kell a hazai lakosságnak az idegen kultúrákkal szembeni ellenérzését. Értékes, dolgozó száz ezrekkel gyarapodhat a jövőben ezáltal népességünk, ahogy a hollandoknál vagy a briteknél is mindez megfigyelhető. Franciaország labdarúgó világbajnokságot nyert úgy, hogy a csapatból csak 4 játékos volt eredeti francia. Semmiképpen sem szabad tehát adminisztratív eszközökkel korlátozni a munkavállaló szándékkal bevándorlási engedélyt kérő külföldi állampolgárok számát.

A bevándorlás csupán kiegészítő eszköz lehet, és csak hosszú távon eredményez harmonikus együttélést. Felvetődhet az a probléma is, hogy a bevándorlók átveszik a hazai termékenységi magatartást. Ez azonban nem helyettesíti a következő nemzedékek értékorientációjának megfelelő irányba történő kialakítását, valamint a családpolitika és a szociális intézményrendszer fejlesztését. Ezt mindenképpen fel kell vállalni, és el kell kezdeni.

Nemzetközi és hazai példákon egyaránt látható, miként lehet különböző válsághelyzetekből neveléssel és oktatással kikerülni. Ha atomtudósokat, olimpiai bajnok sportolókat, Nobel díjas fizikusokat és kutatókat tudtunk képezni, miért ne sikerülhetne jövő- és értékorientált nemzedékeket kinevelni? Miért ne kezdhethénk-e el mindezt az 1990-ben született generációval, hogy az előrejelzés magas változata valósuljon meg? Lehetséges, sőt biztos, hogy más járható utak is vannak, de bármelyiket is választjuk, véleményem szerint kizárólag a következő nemzedékben éreztethetik hatásukat. Ezért az intézkedések sikerességét is csak évtizedek múlva tudjuk megbízhatóan megítélni, értékelni.

Találós kérdés: Melyik országban járunk?

„...Minden állampolgár a *nemzeti egészségbiztosítási rendszerbe tartozik*. Így olcsón jut orvosi, kórházi ellátáshoz, gyógyszerekhez, számos fogászati szolgáltatáshoz. Az 1000 szülésre számított élveszületések arányát tekintve az ország a világ élvonalába tartozik. A megszületett gyermekkel valamelyik szülője (akár kettőjük között megosztva is) 12 hónapot tölthet otthon. Ezt az időt a társadalombiztosítás a normál fizetés 90%-át kitevő összeggel finanszírozza. Az említettnél jelentősen alacsonyabb összeget kapván, további három hónap otthon tölthető. A beteg gyermekkel legfeljebb 60 napig maradhat valamelyik szülő munkahelyétől távol (a normál bér 80%-ával megfinanszírozva). Az önkormányzatok – a teljes költségnek hozzávetőleg 10%-át kitevő, csekély díjazás ellenében – a gyermekek számára napközi ellátási centrumokat működtetnek. 1948-tól a szociálpolitika részét képezi az általános, jövedelmi helyzettől független, időszakonként megemelt, a gyermek 16 éves koráig járó családi pótlék. A kettőnél több gyermeket nevelő családok további kiegészítésben részesülnek, hasonlóképpen a legalacsonyabb jövedelmű családok. A 16 éves korát követően tovább tanuló gyermeknek tanulmányi ellátást folyósít az állam. A születéskor várható élettartam (férfiak esetében 76, nőknél 82 év) szempontjából Japánnal együtt vezeti a világstatisztikát...” (Bara-Szabó, 1996, 317. o.)

A válasz: **Svédország.**

Svédországnak sikerült!

Felhasznált irodalom

1. *A népesség, a népmozgalom alakulása*, Internet, <http://www.katolikus.hu/meh/nepmozg.htm>
2. *A népmozgalom főbb mutatói*, Internet, <http://www.pro-patiente.hu/pp/oe/zsebkonyv>
3. ANDORKA Rudolf: *Bevezetés a szociológiába*, AULA kiadó, 1996
4. BARANYI Károly: *A felnevelt gyermek a szülőknek adózna: Új elgondolás a népesség csökkenésének megállítására*, Internet, <http://www.agria.hu/hmhirlap/archiv/2000/0213/>
5. B. R.: Minden negyedik csecsemő házasságon kívül születik, *Népszabadság*, 1999. március 30.
6. BARA Zoltán, SZABÓ Katalin: *Összehasonlító gazdaságtan*, AULA Kiadó, 1997
7. BECK-SZILAS: Tízmillió alá csökkent a hazai népesség, *Vasárnapi Hírek*, 2000. november 19.
8. *Befektetés az új évezredbe, a 2000. év költségvetése*, Miniszterelnöki Hivatal Kommunikációért felelős politikai államtitkár titkársága, 2000
9. *Demográfiai évkönyv – Magyarország népesedése*, Központi Statisztikai Hivatal, 1998
10. HICKS, David: *Young Peoples' Hopes and Fears for the Future*, The knowledge of futures studies, Organisations, Practices, Products, Volume 2. 1996
11. HIDEG Éva: *A hazai népesedési folyamatok előrejelzése*, Jövőtanulmányok 3. BKE, Posztgraduális Kar, 1996
12. HONVÁRI János: *Magyarország gazdaságtörténete*, AULA Kiadó, 1996
13. JÓZAN Péter: A budapesti halandósági különbségek ökológiai vizsgálata, *Demográfia*, 1986, 2-3. sz.
14. KLINGER András (szerk.): *Demográfia*, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszék és Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996
15. *Magyar Statisztikai Évkönyv*, Központi Statisztikai Hivatal, 1998
16. PONGRÁCZ Tibor: *A fogyasztásra ítélt társadalom – országmérleg*, 1998, Internet, <http://www.mdf.hu/valasztas98/orszagmerleg/omerleg.htm>
17. PONGRÁCZ Tiborné: Csökken a népesség, *Vasárnapi Hírek*, 1999. április 4.
18. RADOS Katalin: *Nyugdíjreform Magyarországon*, Jövőtanulmányok 13, BKE, Jövőkutatás Tanszék, 1998
19. VERESS József: *Bevezetés a gazdaságpolitikába*, AULA Kiadó, 1997
20. VUKOVICH György: *A magyar népesség 2000-ben*, BKE, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 1997